

**СЕМАНТИКА ХЛІБА
В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ОБРЯДОВИХ ТЕКСТАХ
ВЕСНЯНОГО КАЛЕНДАРЯ**

doi: 10.12958/2227-2631-2025-1-51-19-28

Марина Шарапа,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та методики її навчання

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9140-0477>

У статті розглянуто особливості репрезентації теми хліба в середньополіських обрядових текстах весняного календарного циклу; визначено семантичні доміанти, міфологічні мотиви виникнення вербальних і різнопланових (зокрема реалемних, акціональних, темпоральних) невербальних одиниць досліджуваного культурного тексту; проаналізовано походження, семантику і номінацію обрядових дій, предметів як структурних елементів різних ритуалів аграрної, апотропеїчної, імітативномагічної спрямованості. Тема хліба (у широкому розумінні) як культурного символу різнопланово представлена в обрядових текстах щодо різних явищ традиційної народної духовної культури (поминальної, календарної, весільної обрядовості тощо). У середньополіській обрядовості весняного періоду хлібні вироби є атрибутом багатьох ритуалів, пов'язаних з важливими подіями народного календаря, наприклад, зустріч і закликання весни (асоціативно – птахів), перший вихід на польові роботи, перший вигін худоби тощо. Етнолінгвістичні дослідження явищ традиційної народної духовної культури, зокрема й календарної обрядовості, передбачають опис та аналіз обряду як складного комплексу, набору, системи знаків, одиниць, що вони за законами своєрідного синтаксису вибудовують цілісний культурний текст, засобами вираження в якому є не лише вербальні, але й невербальні знаки – ритуальні предмети, дії та їх виконавці; ритуальні простір і час тощо. Номінація і система невербальних одиниць кожного обряду часто зумовлені давніми міфологічним уявленнями носіїв культури, які лежать в основі творення картини світу українців. Під час опрацювання середньополіських обрядових текстів весняного календарного періоду однією із культурних доміант цього явища традиційної народної духовної культури визначено ритуальне використання хлібних виробів, зумовлене сприйняттям хліба в народній свідомості як символу життя, добробуту, плодючості. У статті підтверджено актуальність етнолінгвістичних методів дослідження взаємозв'язку культурних і мовних одиниць обрядових текстів; визначено перспективи подальших наукових студій: укладання етнолінгвістичних словників, створення етнолінгвістичних атласів різних явищ традиційної народної духовної культури українців.

Ключові слова: весняна календарна обрядовість, етнолінгвістика, культурна семантика, обрядовий текст, семантика хліба.

Sharapa Maryna. Semantics of bread in middle polish ritual texts of the spring calendar

The article examines the features of representation of the theme of bread in the ritual texts of the spring calendar cycle of the Middle Polissya; identifies semantic dominants, mythological motifs of the emergence of verbal and diverse non-verbal units of the cultural text under study; analyzes the origin, semantics and nomination of ritual actions, objects as structural elements of various rituals of agrarian, apotropaic, imitative-magical orientation. The theme of bread (in the broad sense) as a cultural symbol is quite diversely presented in ritual texts regarding various phenomena of traditional folk spiritual culture. In the spring ritual of the Middle Polissya region, bread products are an attribute of many rituals associated with important events of the folk calendar, for example, the meeting and calling of spring (associatively of birds), the first going out to field works, the first grazing of cattle, etc.

Keywords: spring calendar ritual, ethnolinguistics, cultural semantics, ritual text, semantics of bread.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Сучасні лінгвістичні дослідження явищ традиційної народної духовної культури спрямовані на ґрунтовний опис структури обрядових текстів, системних відношень їхніх компонентів; виявлення особливостей функціонування різнопланових одиниць цих текстів у просторі й часі; з'ясування семантики лексики в комплексі з невербальними складниками обрядової реальності – одиницями реалемного (предмет), акціонального (дія), агентивного (персонаж), атрибутивного (ознака), локативного (місце), темпорального (час) планів. Етнолінгвістичний підхід передбачає використання нової достовірної джерельної бази: це зв'язні тексти народного мовлення, які якнайповніше репрезентують структуру, семантику, ритуальне функціонування обрядових елементів.

Надзвичайно поширена й багатопланова тема хліба (у широкому розумінні) як культурного символу відображена в багатьох обрядових текстах щодо різних явищ традиційної народної духовної культури (насамперед поминальної, календарної, весільної обрядовості). Дослідження цієї теми вказують на цілісність народного світогляду, сприйняття хліба не просто як символу, але і як ідеї, як незмінної основи

людського життя. У наукових дослідженнях минулого й сучасності висвітлено окремі аспекти культурної семантики хліба в українських обрядах, але аналізу лише конкретного обрядового матеріалу недостатньо для ґрунтовного системного вивчення цього складника народних уявлень. Тому актуальним є використання етнолінгвістичних методів дослідження культурних і мовних одиниць у їхньому взаємозв'язку. Під час опрацювання середньополіських обрядових текстів весняного календарного періоду однією із культурних домінант цього явища традиційної народної духовної культури визначено ритуальне використання хлібних виробів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомості про обрядове призначення хліба спорадично трапляються в етнографічних працях М. Пйотровського, М. Маркевича, П. Чубинського, М. Максимовича, М. Зубрицького, В. Милорадовича, В. Шухевича та ін., присвячених описам українських звичаїв та обрядів. Інформація про використання хліба у весняній обрядовості українців зафіксована в дослідженнях Хв. Вовка, П. Богатирьова, С. Килимника, О. Воропая, Л. Артюх, Н. Здоровеги, К. Кутельмаха, О. Курочкіна, В. Борисенка та ін. Системне опрацювання тематики обрядового хліба на загальнослов'янському матеріалі здійснив М. Сумцов.

У статті Л. Герус «Хліб у весняній обрядовості українців» на основі аналізу значної кількості наукових праць розглянуто символіку хліба, зумовлену язичницькими та християнськими світоглядними народними уявленнями; ґрунтовно проаналізовано обрядовий контекст використання різних типів хлібних виробів із залученням інформації про походження й мотиви виникнення їхніх назв; визначено паралелі українських і європейських, зокрема слов'янських, обрядових практик, пов'язаних із використанням хліба (Герус, 2012).

Системному опису обрядових дій, правил, прикмет і заборон, пов'язаних із випіканням, оздобленням і функціонуванням окремих різновидів хліба та печива на території Полісся присвячена робота Н. Боренько «Поліський хліб: обрядові дії, правила і заборони», де, зокрема, висвітлено й результати опрацювання оповідей поліщуків про обрядове використання хліба у весняній календарній обрядовості (Боренько, 2017).

Історичний та етнокультурний коментар щодо творення фразеологічних одиниць, семантичними компонентами яких є хліб і борошняні вироби подано в роботі Г. Доброльожі «Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар», де на прикладах середньополіського матеріалу підтверджено, що абсолютна більшість аналізованих фразеологічних одиниць виникла на основі етноконцептів, у яких сконцентрована культурна інформація про звичаї, обряди, вірування українського народу (Доброльожа, 2012).

Мета і завдання дослідження: розглянути особливості репрезентації теми хліба в середньополіських обрядових текстах

весняного календарного циклу; визначити семантичні доміанти, міфологічні мотиви виникнення вербальних і різнопланових (зокрема реалемних, акціональних, темпоральних) невербальних одиниць досліджуваного культурного тексту; проаналізувати походження, семантику й номінацію обрядових дій, предметів як структурних елементів різних ритуалів аграрної, апотропеїчної, імітативномагічної спрямованості.

Методи дослідження. Для реалізації завдань пропонованого дослідження використано такі методи: збору інформації (фіксація інформації про середньополіські весняні календарні обряди за допомогою спеціально розробленого питальника); описовий (системний опис номінації середньополіських весняних календарних обрядів щодо функціонування, структури й походження); етнолінгвістичний (вивчення семантики та номінації хліба (у широкому значенні) у складі обрядових текстів весняного календаря як складної синкретичної цілості, в основі творення якої є взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх вербальних і різнопланових невербальних одиниць).

Виклад основного змісту. У різних слов'янських традиціях *початок весни* пов'язують як із окремими природними подіями та явищами (найчастіше з прильотом деяких видів птахів), так і з конкретними датами християнського календаря, до яких віднесені ці події (від Стрітення до дня Юрія). В українській народній традиції початок весни часто асоціювали зі святом *Благовіщення*. У всіх слов'янських народів це свято пов'язане з поверненням перших птахів із вирію. Важливим елементом обряду *зустрічі весни* було *закликання весни*. На Поліссі звичай *кликати (гукаати)* весну був закріплений за різними датами календаря, зокрема за Стрітенням, днем Сорока святих, Благовіщенням, Масляною, Великоднем та іншими святами. Випікання печива у вигляді пташок, наприклад, лелек, жайворонків, яке діти використовували під час *кликання весни*, підкидаючи його в повітря (Войтович, 2002, с. 500), у народній свідомості було магічним способом наблизити прихід весни, імітувати бажану подію – приліт птахів, який символізував початок весни. Така обрядова дія як основний структурний елемент весняних свят була поширена на Західному Поліссі. Найчастіше назви обрядового печива виникали на основі орнітологічної тематики: *буслева лапа*, *бусел*, *бузьки*, *гальопи* тощо; рідше випікали печиво, схоже на деякі господарські знаряддя праці, з відповідними назвами: *борона*, *серп*, *плуг*, *коса* та ін. (Войтович, 2002, с. 40). Поряд із такою ритуальною дією відомий також звичай *бусня кликати*, основними виконавцями якого найчастіше були діти: ходили з випеченими *лелеками* вулицею, підкидали їх догори, протягували вбік птахів, які прилетіли, та промовляли такі словесні формули-заклики: «Бусел, бусел, на тобі гальопу. Дай мені житечка копу» (Герус, 2012, с. 166 – 167). Східнослов'янський звичай *закликання весни* науковці

називають пережитком невпевненості давніх людей у тому, що природні процеси будуть постійними й не закінчатся, та уявлень про необхідність впливу на природу для забезпечення непорушності цих процесів.

У середньополіській обрядовій традиції свята Благовіщення відомі уявлення про повернення птахів (найчастіше буслів) цього дня: *Благов'ишче"н":а – бусли прил'етайут* (н.п. 9); *Благовешче"н":е – у́же пр'іле"тали бусли* (н.п. 10); *Благов'ишч'є"н":е – п'ташк'і ўже вертал'іса, бусли^і* (н.п. 16) і пов'язаний з ними звичай **випікати пироги для закликання пташок**: *Благовешче"н":е. Та'к'і́е доўг'і́е п'іро'ги пе"кли. У́же пр'іле"тали бусли. Пе"кли тийе п'іро'ги і пташ'кам (ласт'іўки ше не" приле"т'ели) кажут – “Ласт'іўки, нате вам нашо'го п'іро'га і пр'іле"тайте до нас, у нас ўе спече"ний п'ірог на Благовешче"н":е дл'а вас”*. Дл'а пташ'ок, дл'а ўс'єх (н.п. 10). Також, спостерігаючи за випеченим хлібом, **ворожили на врожай**: *Благов'ишч'є"н":е – печ'іво пекл'і, хл'єб рошч'і'н'ал'і із в'єчора, хл'єб п'єкл'і бохан'ц'і, к'ругл'єн'к'і хл'єб іс ш'ішкам'і в'іход'єў; ўак ш'ішк'і на хл'єб'є в'єл'ік'і ў п'єч'є поростут', добр'і́ год буде* (н.п. 16); дівчата пекли коржі, які були атрибутами **гулянь із хлопцями**: *Благов'ешчен'є. С'в'ато в'єл'іке, не" роб'іли роботи. Пе"кли коліс' деўкі корж'і. Деўкі спє"чут тийе корж'и да понастиркайут туди кан'фетоў, ўс'єго та'ке, ў́же хороши́е корж'і. Воз'мут у коми"єн ш'матку да намажут ій'іе сажойу, а те"пер ў́же загадуйут' хлопцу ўед'ному-д'ругому – с'ада́й на в'ілошні'ка, на ц'єго, де ў пєчи топєт. Да ў́же вон ўєде, да ў́же во'ни будут йо'му ка'зати, шоб вон тол'ко не" засме'яўса і в'іде"ржаў ўсе, то йо'му да'дут того корж'а ўку'с'іти. А ўак вон засме'їє'ца да не" в'іде"рж'іт, то во'ни йо'го тим к'локом с:ажойу воз'мут да ў'мажут йо'го* (н.п. 14).

Обрядове печиво здавна було важливим ритуальним атрибутом аграрної магії, спрямованої на забезпечення врожаю, сприяння плодючості землі, які були основними мотивами праці хлібороба – центрального ядра всіх народних календарних звичаїв та обрядів. Як атрибут першого виходу на польові роботи використовували печиво у вигляді хрестів, виготовлене на четвертому тижні Великого посту. З оповідей інформаторів відомо, що такі *хрестики* найчастіше, крім споживання в їжу, **брали з собою, коли виходили вперше орати, сіяти, жати**: *їехал'і на пол'є да брал'і засе'ват'і* (н.п. 2); *ўак ўіхали першій раз у поле, то брали на поле* (н.п. 4); *ўак шл'і л'уд'є стар'і́е кол'іс' сейат', то брал'і того хресті'ка, да там ло'мал'і, ўел'і* (н.п. 5); *ўак наве"сн'є'і го'рут' почи'найут', то берут' с:обойу* (н.п. 6); *засе'вал'і на город'і* (н.п. 8); *бе"реш ц'єго х'рестич'ка, заж'і'наїеш жи'течко* (н.п. 9); *брал'і, ўак засе'вал'і п'єршій раз, нач'і'нал'і о'рац'* (н.п. 15); *ўак ў́же с'єйали́, брали́ йо'го с:обойу на поле* (н.п. 16); *ўак ў́же засе'вайут, то ў́же берут' того хресті'ка с:обойу* (н.п. 19); *ўєсл'і в'іход'ат' ў поле – цєй хрес'ц'ік б'єрут' с:обойу і нач'і'найут' по'садку ч'і по'с'єў* (н.п. 22); *ўак нач'і'найут' о'рат' – то бе"рут' того*

хрес'ц'іка, да у́же с ти́м хрес'ц'іком заорува́ють, засе́вають (н.п. 29); йак ішли ў поле, перши́й раз ішли ў поле, то в'іходили, хрестика бе^уре на поле (н.п. 42); рідше **клали на землю** під час перших польових робіт: клали, йак засе́ват' їедут, їедут' го́рат' (н.п. 1); йак і́дут перш'ї́й раз зас'е́ват', то остау́л'ал'і хрести́ка (н.п. 10); го́рода йак засе́вають бе^урут' того хрес'ц'іка, кла́дут на ро́л':е (н.п. 36); йак йе́де с'е́йати о́рач у поле, то бе^урут, т'реба покла́сти на поле хре́с'та (н.п. 37); йак ішли за́ж'і́нат' ж'і́та, поле^уж'і́т та́й за́бе^урут' його́ на́зад (н.п. 41); йак йе́де с'е́йати о́рач у поле, то бе^урут. т'реба покла́сти на поле хре́с'та (н.п. 37); іноді **годували ним хазя́йна, коня**: йак в'іходили у поле н'ерви́й раз о́рат', да́вали ко́н'ац'і, ха́з'айі́ну да́вали, йак вон в'і́ходить' н'ерви́й раз у поле (н.п. 36). У семантиці таких обрядових дій простежуємо мотиви давніх ритуальних трапез на полі, реалізацію уявлень про магічні властивості обрядової їжі, зокрема пов'язані із здатністю впливати на плодючість землі, безпосередньо контактуючи з нею.

Ще однією обрядовою функцією хрестиків, у якій реалізовано магічне значення хліба як символу добробуту, успіхів у господарстві, є **ритуальне годування худоби під час першого вигону** на пасовище: хрестик'і тра́ худоб'і да́т' (н.п. 3); ко́рову ви́ган'а́ють, да́ють ко́ров'і (н.п. 5); йак ко́рову ви́ган'а́єш – то да́єш ко́ров'і, шо́б йе́ла (н.п. 7); т'реба ко́рову за́пасува́т' і́с ци́м н'іро́ж'ком (н.п. 8); с'ц'і́м хрестиком ху́добу в'і́ган'али́ з в'е́рбо́ї (н.п. 10); то́вар поч'і́найу́ц' – то хре́ш'і́ка бе́руц' (н.п. 14); йакшо́ в'і́гон'і́л'і ху́добу на па́шу бе́руц' за со́бойу (н.п. 15); йак ви́ган'али́ коро́в'і на па́шу, бра́ли́ його́ і да́вали́ ко́ров'і, йак в'і́ган'а́єм перв'ї́й раз (н.п. 16); ху́доб'і [да́вали], і йак в'і́ход'і́т коро́у́ка перш'ї́й раз ў поле [да́вали], ў хат'і́ розмо́чуват не́ да́ють, на па́шу ў во́д'е́ розмо́ч'і́т, да́й йе́ї [коро́ві] (н.п. 18); да ў́же йак ко́рову в'і́ган'а́ють, то ў́же да́ють ко́ров'і, йак ко́рову в'і́ган'а́ють весно́йу ў н'е́рв'ї́й д'е́н', то бе́ру́т верб'і́чку с'в'а́ч'ену, ўвеч'е́р'і́ йак коро́у́ка пр'і́ходить', то́го хрес'т'і́ка коро́у́ц'і́ од'а́ють (н.п. 23); ху́доб'і да́вали, са́мийе́ йели́ (н.п. 25); коро́вам да́ють і́х (н.п. 27); йак ви́ган'а́єш ху́добу – то да́вал'і́ ху́доб'і́ тийе́ хрес'ц'і́к'і́ (н.п. 28); ху́добу за́пасува́л'і́ с' ти́м хрес'ц'і́ком (н.п. 29); ху́доб'і́ да́вали (н.п. 30); ху́доби́е́ да́вали (н.п. 32); ху́доб'і́ да́вали (н.п. 34); йак в'і́ган'али́ ху́добу н'е́рви́й раз на па́шу, да́вали ко́роу́ц'і́ (н.п. 36); ко́ровам да́вали, йак ви́гоні́л'і́ на па́шу (н.п. 39); да́вали ў по́лю ко́ров'і́ (н.п. 40).

Магічні дії з хлібом під час першого вигону худоби, відомі в різних слов'янських регіонах, різноманітні: на Поліссі, крім хрестиків, перед вигонем худобі давали шматочки паски, пироги у вигляді хреста; також відомий звичай брати хліб із собою на пасовище та пригощати пастухів, обходити навколо череди з хлібом-сіллю, частуючи ним худобу (Артюх, 1976, с. 36).

В обрядових текстах зафіксовано такі відомості про мотивацію обрядових дій з хрестиками: шо́б збо́ж'е́ бу́ло га́рне (н.п. 3); бра́ли

того хрестика, щоб родило ж'ито ч'ї пше^нниц'а, шо с'ейут наве^сс'н'ї (н.п. 39); даї йей [корові], щоб вона з'ела, йе тод'е не^н зач'еп'їт ни^чого, не^н пага^н'ука, не^н худоб'їна (н.п. 18); щоб ко^рова не б'їласа да щоб до хати^ї йшла (н.п. 21); того хрес'т'їка ко^роуц'ї од:а^їйут, щоб добре було, благопо^луч'їє (н.п. 23); а також є вказівка на сакральність цього обрядового предмета: йемо та^к'її с'в'а^ти^її хл'єб (н.п. 10).

На позначення обрядового печива, яке випікають у середу четвертого тижня Великого посту, у середньополіських говірках відомі назви *хрести*, *хрестики* (три хрестики), *хрестички*, *хресци* та вирази *пирого*, *пиріжки* навхрест покладено, *пирого* клали один на одного, *пиріжок* на *пиріжок*. Ці назви обрядової реалії мають одну похідну основу з назвами періоду її виготовлення: *середа* – *Хрестя*, *Хресна*, *Середохресна*, *Хрестопоклонна*; *тиждень* – *Хрестя*, *Хресті*, *Середохрестя*, *Хресний*, *Середохресний*, *Хрестопоклонний*.

Виготовлення й ритуальне використання обрядових хлібних виробів також є важливим елементом у структурі іншого весняного свята – *Сорока святих*. Своєрідною семантичною домінантою формування обрядовості цього свята були уявлення про магічне значення числа 40, зумовлені назвою свята *Сорок святих*, *Сорок мучеників*, *Сорок святців*, *Сорока*, *Сорокіни*. Такі уявлення стали мотивом виникнення багатьох різнопланових одиниць обрядових текстів цього періоду.

Як і в інших слов'янських традиціях, на Поліссі цього дня готували 40 яких-небудь хлібних виробів (пиріжків, вареників, галушок тощо) і з'їдали в сім'ї. На сході й заході Полісся ці хлібні вироби іноді віддавали худобі або зберігали до першого вигону худоби на пасовище. Як відомо, поширеним в Україні та зрідка відомим у Білорусі був звичай цього дня випікати невеликі хлібці орнітоморфного типу (*жайворонки*, *кулики* і т. ін.). Здавна вірили в те, що саме цього дня прилітають жайворонки, тому виник звичай випікати із тіста зображення цих пташок і з такими жайворонками зустрічати весну (Герус, 2012).

На Середньому Поліссі також відомий звичай на Сорок святих готувати хлібні вироби (зазвичай 40) – **пампушки (пампушечки)**: *п'екл'ї пампуше^нчк'ї* (н.п. 1); *ви^п'екайут пампушок* (н.п. 3); *п'екл'ї сорок памп'уши^нчок по сорок раз* (н.п. 5); *сорок пампушок пе^нкли* (н.п. 10); *сорок пампушок пакл'ї* (н.п. 12); *пе^нчут сорок пампушок* (н.п. 13); *сорок пампушок пе^нкл'ї* (н.п. 30); *пе^нчут' сорок пампуше^нчок та^к'їх* (н.п. 31); *пампушк'ї, з часни^нком роб'їл'ї, йе^л'ї* (н.п. 36); *сорок пампушок пе^нчут'* (н.п. 37); *п'екли^ї пампушк'ї* (н.п. 39); *сорок пампушок печ'їмо* (н.п. 40); **вироби у вигляді пташок**: *в'їп'екали п'ташечк'ї - соловейк'ї, йели, д'ет'ам давали* (н.п. 8); *пекл'ї та^к'їїе пампуше^нчк'ї з вереб'ейкам'ї да роздавал'ї д'їткам, сорок в'ер'еб'ейкоу* (н.п. 33); **пирого (пиріжки)**: *п'їрожк'ї, сорок по сорок пе^нкли* (н.п. 19); *сорок сорокоу спекла баба сорок п'їрогоу, це ўже сорок п'їрожк'їу вона спе^нче, це ўже ўс'їх угошчає* (н.п. 28); *п'їрожки пе^нчут'* (н.п. 31);

п'ірожк'і с ква'сол'ойу наўкрест п'ечут' (н.п. 37); **вареники:** т'реба зварити сорок вареник'іу (н.п. 1); тра сорок вар'ен'ікоу зварит' (н.п. 8); сорок вареник'іу долж'ни зварит' (н.п. 29); **коржі:** вип'ікали коржі (н.п. 34); п'екли корже (н.п. 39); **бублики:** пекли сорок бубл'ікоу (н.п. 1).

Призначення середньополіського обрядового печива дня Сорока святих, крім споживання в їжу, окреслено такими діями й ритуалами: **годувати худобу:** давал'і кон'ам, худоб'і, щоб було дуж'іе і здоров'іе; пам'пуше"чк'і д'л'а худоб'і (н.п. 1); сорок пам'пушок пек'ли, і ў хл'еу но'сили худоб'і, свин'ам; сушили, то йак у поле да волам, кон'ам розмочували, йак перш'ій раз поїедут (н.п. 10); вип'ікали коржі, їдут' на папу – давали короўкам, щоб не губ'ілис' (н.п. 34); п'ірожк'і с ква'сол'ойу наўкрест п'ечут', да положат' на п'еч'і, да за'сохне, йак б'ерут' то'вар – то б'ерут' у торбу, щоб корова до'дому йшла (н.п. 37); **ворожити дівчатам (кидати собаці):** кайут' кол'іс' д'еу'ки так га'дал'і – сорок пам'пушок пак'лі, к'ідайут' ў собаку, йаку собака першу пам'пушку воз'м'ет – то та по'перву заму'ж пої'де (н.п. 12); **роздавати дітям:** в'іп'ікали п'ташечк'і-соловейк'і, д'ет'ам давали (н.п. 8); пек'лі та'к'іе пам'пуше"чк'і з вере'б'ейкам'і да роздавал'і д'іткам, сорок в'ер'е'б'ейкоу (н.п. 33); **забезпечувати врожай (пекти сорок пампушок, щоб було сорок врожаїв):** сорок пам'пушок печ'імо, щоб сорок було ўрожайоу у го'род'і, щоб на кажний ўрожай пам'пуше"чка (н.п. 40).

Із святом Сорока святих і символікою числа 40 пов'язані також такі повір'я та прикмети: **птахи (сороки, ворони, бусли) приносять сорок гіллячок на кубло:** не'се со'рока сорок ло'мачок на кубеличко (н.п. 2); со'рока доўж'на пр'інести сорок гол':ачок на сво'єе куб'елце (н.п. 8); ворона сорок гал':ак на кубло при'не'се на Сорок с'в'ятих (н.п. 13); со'рока кла'де сорок палочок, сорок палок пок'лаў, гн'ездо со'б'е роб'е'т (н.п. 16); т'реба, щоб на Сорок с'в'ятих у'же при'не'с бусол на кубло сорок ло'мак (н.п. 17); бусе'л' по'вине'н при'нести сорок ло'мак (н.п. 20); ў цей ден' п'ташка на кубло, про бусл'а ка'зали, що сорок галузок кла'де на кубло, мостит' (н.п. 24); долж'на п'ташка при'нести сорок г'іл':ачок, со'рока чи' йа'кас' д'руга п'ташка, щоб звит' кубел'це, поч'інайе во'на у Сорок с'в'ятих (н.п. 27); йак Сорок ден', Сорок'іни – то нос'ат' со'б'е на кубло [птахи] (н.п. 32); **прилітають птахи (сорок птахів):** сорок птахоу на'зад [прилітають] (н.п. 19); ўже і пта'х'і прил'ітайут' на Сорок с'в'ятих (н.п. 21); **спостерігають за погодою:** на Сорок с'в'ятих йак не" буде мо'розу – то не" буде; а йак тол'ко буде приморозок, то це от того д'н'а шче буде сорок морозоу (н.п. 11); **спостерігають за птахами:** гле'дац', куди поле'ц'іц' роб'ейко і де роб'іц' гн'іздо, со'рока – куди во'на поле'ц'іц' – буде і ш'час'ц'е то'б'е (н.п. 30); **відбуваються весняні гуляння (необхідно зламати сорок дощечок):** весн'аниї ўже п'разн'ік, да т'епло, ўс'і в'іход'ат на ул'іцу да ўже гул'айут; ўс'кокалк'і гул'ал'і – клал'і та'ку пол'ен'аку

тоу́сту, на йе́й к'лал'і до́шку, одне ста́вало на о́д'ном кон'це, а дру́ге на дру́гом, одне пудс'коч'іт да п'ідні́ме ту до́шку, те па́дає на́зад на до́шку, то то́го пудк'іда́є; так гу́л'ал'і, да ка́йут', шо тре́ сорок до́шч'ок зло́мат' (н.п. 2); **вносять до хати сорок картоплин, щоб потім висадити:** сорок карто́плин на́да у́нести́ у хату́, йак са́ди́ли кар'то́шку перш ви́сажу́єм йе́й, то́л'ко сорок, щоб не́ бол'ше, не́ менше (н.п. 38).

На Масляну, яку святкували впродовж останнього тижня перед Великим постом, обов'язковою стравою українців були *вареники*, зазвичай з сиром і маслом, та млинці. Про обрядове споживання вареників і млинців у святковій трапезі на Масляну є згадки в багатьох дослідників українських звичаїв та обрядів. Учені зазначають, що в споживанні хлібних страв цього періоду збережено релікти давніх вірувань, виявлені в родинних трапезах, зокрема пов'язаних із вшануванням померлих тощо (Герус, 2012, с. 155 – 158). Такі звичаї збереглися і в середньополіській традиції.

Особливим обрядовим хлібом у святкуваннях весняного періоду, безумовно, була *паска*. Народні уявлення і повір'я про процес виготовлення паски як своєрідного сакрального дійства, про подальше ритуальне використання паски як символу добробуту заслуговують на окрему наукову розвідку. На Середньому Поліссі цей освячений великодній хліб насамперед вживали в їжу й годували ним худобу, залишаючи шматочок у хаті: *т'рошк'і паску зр'є́зуємо, оста́ул'а́ємо в'ісоко на п'є́че – д'л'а худо́б'іни, щоб бу́ла паска с'в'а́та у́ хат'і* (н.п. 11); іноді з принесеною з церкви освяченою паскою обходили навколо хати: *на Ве́ликде́н' паску пек'л'і, при́носи́л'і с' церкв'і, кру́гом хати об'ходи́л'і с' пасоч'ко́й, то́д'е́й'є́д'ат* (н.п. 39). Паска була одним із великодніх подарунків (*волочєбне*), які хрещені батьки давали хрещеникам або навпаки; великоднім гостинцем під час взаємних відвідувань, гулянь; також паску приносили на могилки в поминальні дні після Великодня.

Висновки. В основі постановки значної кількості вербальних і різнопланових невербальних одиниць середньополіських обрядових текстів весняного календаря простежено культурну семантику хліба як символу життя, плодючості, добробуту. Обрядове призначення та номінація хлібних виробів досліджені насамперед у ритуалах зустрічі й закликання весни (асоціативно – птахів), першого виходу на польові роботи, першого вигону худоби, у семантиці яких збережено в трансформованому вигляді давні землеробські культи, міфологічні уявлення про природу тощо.

У статті викладено основні аспекти репрезентації теми *хліба* (у широкому розумінні) у контексті етнолінгвістичних досліджень обрядових текстів весняного календарного циклу, тому перспективними й необхідними вважаємо подальші наукові розвідки щодо семантики та номінації хліба як одного з основних етноконцептів української

традиційної народної духовної культури, що може суттєво доповнити інформаційну базу для укладання етнолінгвістичних словників, створення етнолінгвістичних атласів.

Література

- Артюх, Л. Ф. (1976). Обрядовий хліб у символіці культурно-побутової спільності народів. *Народна творчість та етнографія*. № 5. С. 33 – 37.
- Боренько, Н. В. (2017). Поліський хліб: обрядові дії, правила і заборони. *Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. Вип. 24. С. 75 – 90.
- Войтович, В. (2002). *Українська міфологія*. Київ, 2002. 662 с.
- Герус, Л. (2012). Хліб у весняній обрядовості українців. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична*. Вип. 47. С. 142 – 173.
- Доброльожа, Г. (2012). Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар. *Мовознавчий вісн.* Вип. 14 – 15. С. 128 – 134.

Список обстежених населених пунктів

1. Яполоть Рівненський район Рівненська область;
2. Берестя Сарненський район ~;
3. Липки Рівненський район ~;
4. Чудель Сарненський район ~;
5. Борове ~;
6. Дроздинь ~;
7. Глинне ~;
8. Курчиця Звягельський район Житомирська область;
9. Заровенка ~;
10. Покровське Коростенський район ~;
11. Кишин Коростенський район ~;
12. Куліші Звягельський район ~;
13. Стовпинка Коростенський район ~;
14. Хочино Коростенський район ~;
15. Копище ~;
16. Замисловичі ~;
17. Рясне Звягельський район ~;
18. Рудня-Жеревці Коростенський район ~;
19. Охотівка ~;
20. Волошине ~;
21. Малахівка ~;
22. Словечно ~;
23. Мощаниця Лугинський район ~;
24. Рижани Житомирський район Житомирська область;
25. Поліське Коростенський район ~;
26. Лісівщина ~;
27. Гошів Овруцький район ~;
28. Пішаниця ~;
29. Ігнатпіль Коростенський район ~;
30. Стирти Житомирський район Житомирська область;
31. Ходаки Коростенський район ~;
32. Мелені ~;
33. Чернігівка ~;
34. Чоповичі ~;
35. Заньки Житомирський район ~;
36. (кол.) Піхоцьке Овруцький район ~;
37. Селець Коростенський район ~;
38. Виступовичі ~;
39. Розсохівське ~;
40. (кол.) Старе Шарне Народицький район ~.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2025 р.

Прийнято до друку 18.05.2025 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Волошинова М. О.